

KESZEG VILMOS

NEMSZÓBELI KOMMUNIKÁCIÓ A MEZŐSÉGI DETREHEMTELEPEN

Az emberi kommunikáció több csatornán valósul meg. Kommunikációs helyzetben a természetes eredetű adó és vevő több nyitott felfogóval (receptor) áll egymással szemben. A receptorok által felfogott sokféle információ egységes jelentéssé összegeződik a kódoló/dekódoló központban. A csatornától függően M. L. Knapp az alábbi nemszóbeli (nemverbális) közlésmódokat különíti el: kinezikus viselkedés, paranyelv, proxemika, készítmények és környezeti tényezők által történő kommunikáció.¹ E sort kiegészíthetjük a Mary B. Black által tárgyalt eseményekkel, társadalmi viszonyokkal, szerepekkel mint ugyancsak kulturális ismeretekkel.² Mivel a kiegészítés elsősorban emberek közötti kommunikációra vonatkozik, jelen alkalommal nem kívánunk elemeivel foglalkozni. A felsorolt elemeknek, Black szerint „a hiedelemrendszer elemei közé való sorolását meg lehet kérdőjelezni, mivel az ezekkel a rendszerekkel való kommunikáció a legtöbb ember számára, az idő legnagyobb részében a tudatosságon kívül maradhat”.³ Ez a tény azonban semmiképpen sem ösztönözhet mellőzésükre.

A nemszóbeli közlés eddig a magyar néprajznak elég mostohán kezelt területe volt, néhány jeles kezdeményezés azonban mindenképpen figyelmet érdemel. Ezek Szendrey Ákos két régebbi összefoglalása,⁴ valamint Hoppál Mihálynak a gesztus-kommunikációról szóló tanulmánya⁵ és egy falu közlésrendszerét összefoglaló könyve.⁶

Dolgozatunk egy mezőségi falu, Detrehemtelep elsősorban hagyományos kultúrájának kommunikációs elemeit kívánja összesíteni. Az elégtelen szakirodalom hiányában a témának csak szinkrón és diakrón metszetét nyújthatjuk, a nyelvi vagy tágabb közösségi összefüggésektől elszakítva – meggyőződésünk azonban, hogy az említett elemek némelyike nemcsak helyi, hanem egyetemes (pán-kulturális) jellegű, bizonyára kisebb-nagyobb jelentésbeli (szemantikai) eltolódásokkal.

1. A gesztusokat a kommunikációs folyamatban betöltött szerepük alapján több csoportba oszthatjuk. A kommunikációelméleti és néprajzi szakirodalom öt csoportot különít el: emblémák, szemléltetők (illusztrátorok), érzelemmutatók, szabályozók (regulátorok) és alkalmazkodók (adaptorok).

Kiindulásul – Hoppál nyomán – Ruesch–Kees meghatározását idézzük: „Azokat a mozdulatokat nevezzük gesztusoknak, melyeket kizárólag kommunikációra használunk, ezek többnyire szimbolikus mozdulatok, amelyek önmagukban általában nem szolgálnak közvetlen testi szükségletet.”⁷ Ezen belül az emblémák a tulajdonképpeni, önálló szóbeli vagy szótári meghatározású gesztusok. Létüket vagy hiányukat, szemantikájukat, pragmatikájukat, szintaxisukat a kultúra határozza meg. Kluchohn „rejtett értékek”-ként tartja számon őket, mert mindössze az etnopedagógiai folyamatban tudatosulnak (esetleg verbalizálódhatnak), jelentésük más kultúra tagja számára nehezen kikövetkeztethető, esetleg teljesen elsikkad.⁸

Detrehemtelepen három emblémának van interdiszciplináris létére is egységes jelentése: a keresztvetésnek, a köpésnek és az ütésnek. Mindhárom ember- és érzékfeletti (transzcendens) objektum kommunikációjában fordul elő.

A keresztvetést a gyógyításban (szemölcs, igézés), elhárításban, a siker biztosításában (fejés, sütés, kenyérszegés) alkalmazzák. Deszignátuma tehát egy olyan szellemi erő, amelynek aktivizálása (a keresztvetés) elpusztítja vagy távozásra, passzivitásra készíti az érzékfeletti objektumot. Szemölcs gyógyítása (zárójelben az adatközlők sorszámaival): az objektumával végzett cselekvés + háromszor a gesztéma + objektéma elásása + loréma (3, 5, 9, 10, 13, 15). Igézés gyógyítása: szenes vízbe mártott „ujjával csinál három keresztet az illető homlokára, hármat a mejjire, s hármat-hármat a két tenyerire” (3, 5, 9, 12, 13, 15, 29, 32). Fejés: „Van most is, aki keresztet csinál a tehényre, miko menyen fejni” (23). Kenyérsütés: esetenként dagasztás után a tésztára, bevetés után a kemence szájára vetnek keresztet (3, 7, 9). Kenyérszegés: „Miko kezdik meg a kenyeret, három keresztet vetnek rájo” (9). Az üzenet szintaktikája szerint a szó az első két esetben része a mondatnak, máskor önállóan alkot mondatot. A keresztvetés önállóságát hangsúlyozza a keresztnek mint ideális objektumnak az alkalmazása nagyjából meg-egyező jelentéssel (sárgaság, igézés, darázscsípés gyógyítása, jégeső elhárítása). Rejtett értéke különösen az igézés gyógyításakor nyilvánul meg: a népi orvosló a beteg homlokát, szívét, két szemét (két arcát), két tenyerét keni be szenesvízzel, anélkül hogy a keresztalak tudatosulna benne. S talán nem fölösleges emlékeztetni a keresztútra vonatkozó ismeretekre is (betegség elhagyásának, rontásnak a helye).

A köpést gyógyításkor és rontáskor alkalmazzák. Az eljárás tulajdonképpen átvitelen alapul. A szellemi (felszíni struktúrájában rontó vagy gyógyító) erőt átszarmaztatják a köpésre, s a kommunikációban ez válik jelentéshordozóvá. Falat gyógyítása: textéma + háromszor a gesztéma (3). Igézés megelőzése: háromszor a gesztéma + magyarázó textéma („hogy meg ne igézzem”). Forgószél elhárítása: háromszor/kilencszer a gesztéma + textéma (9). Tej megrontása: a tejet bizonyos személy megronthatja gesztémával (fabulat) (9). Halál elkerülése: „Aki valakivel összeveri a fejét, köpjön le, me ha nem, meghal az anyja” (9). A gesztéma önálló jelentése a példák alapján nyilvánvaló, az előbbi esethez hasonlóan része lehet a mondatnak vagy önállóan szerepei. S szembeötlő, hogy bizonyos esetekben az üzenet hírértékét a számmágia is növeli.

Az ütésnek a népi kultúrában szintén szimbolikus, nem pedig fizikai erő kifejtés-jelentése van, ezért tárgyalható gesztusként. Nyelvi meghatározása inkább a ’megütés’, ’érintés’, szemantikai jelentése azonban a rejtett erő aktivizálása, ami a kívánt ellenhatást (elhárítás, elpusztítás, átváltozás), néha csak a visszacsatolást kiváltja. Tisztátalan elhárítása: „Ha a tisztátalan vagy valami elődbe jön, balkézze kē ütni” (9). Tehen megrontása: mutató- és középső ujj közé fogott pálcával kell megütni a tehenet (3). Tej visszahozása: a juhász bundáját üti, a rontást végző személy szenved és jelentkezik (4, 9). Átváltozás: a népmesében a kastély megütése. A rúgásnak, dobásnak is hasonló jelentése van a rontó lény elhárításában. Az ütés szinonimája (eröltetett szimbo-

lika folytán) a rámutatás a következő esetben: „A sárkányro rá kē mutatni, me akko nem esik le, nem csinál felhőszakadást” (9).

A több területen azonos jelentésű fogalmak mellett nagyszámú sajátos fogalom jelentése is meghatározható vagy körülírható. Ezek egy része nem etnophor számára utánpótlásnak tűnik, ez a jelleg azonban csak a „szóalkotás” folyamatában érvényesül, de önállósulása után mononímia-poliszémia formájában él. Tulajdonképpen ’megsemmisítés’ jelentése van a népi gyógyászatban a sárgaság lehúzásának (5), az árpa learatásának (kettős jelentésátvitel) (3, 5, 10, 12, 15), a szeplő lemosásának (3). Mindhárom esetben textéma növeli az üzenet antrópiáját, a lemosáshoz pedig loréma (meghatározott időpont) is járul. Hasonló adat: „Kakassütéskor azt szokták mondani a gyermekeknek, hogy szökdeljenek, akkor gyorsabban sül a kakas” (7). Ide sorolható a kísértet megkötése a villa földbe való szúrásával (39). Az előzőektől eltérően jelentésátvitel valósul meg a következő előírásban: „Miko kezdték a szövést, mondták, hogy lépjen nagyat, hogy nyíljan” (7).

A visszatérés kommunikációs zaj létrejöttét eredményezi: a megismételt kommunikációs helyzetben a szándék már nem valósítható meg. A „szó” a mindennapi életben előírásaként szerepel („Ha elindulsz valahová, ne fordulj vissza, mert nem lesz szerencséd”, 7), de még valósabb kommunikációs helyzetben fordul elő a faluban is lejegyzett népmesében: ha az üldözött hős hátrafordul, áldozattá válik.

A bukfenc a különös képességű egyénnek a rajta kívül álló, de őt irányító erővel való érintkezése: hibátlan adás-vételnek alakváltozás az eredménye. (Memoratban és fabulatban a prikulics kutyaként jelenik meg; ez gyakran előfordul a népmesékben is.)

A kalap megemeleése a tiszteletadás jele, nemcsak ember-ember, hanem ember-érzékfeletti lény közti kommunikációban is: „Miko a harang szól, megemeled a sapkádöt vagy a kalapad” + textéma (9).

Az eddigi felsorolás a tudatosan kommunikációs helyzetben levő adó üzeneteit tartalmazza. A következő információban csupán a dekódolás tudatos: „Aki lógassa a lábát, arra mondják: hogy: Lóg a lábo, lóg a, / Nincsen semmi dóga” (7).

A nemszóbeli kommunikáció többi területén a szavak jelentése sokkal elnagyoltabb, megterheltségük kisebb, ez azonban nem jogosít fel tanulmányozásuk mellőzésére.

2. A testi jellemzők Knapp felosztásában nem kötődnek mozgáshoz, s a kommunikációs folyamatban viszonylagosan állandóak. A Detre-hemtelepen felszínre került elemek pragmatikai jellemzők, a közlés összefüggésének részei.

Két esetben a testi jellemző az adó-minőség kizárólagos feltétele, megléte elrendeltségtől függ: „Az ojanbó lett garabonciás, aki foggā születik” (1); „A garabonciásokat az Isten adta, mer nagy kígyók léteztek, és orvosságra vótak rendelve az embereknek. Mer a garabonciások ēvítették a forró égöv alá, mert az emberek nem tudtak élni úgy, hogy ha nem tettek ijen húst a nyelvek alá” (18). A foggal született ember sorsát csak úgy lehetett megváltoztatni, ha születésekor kikiáltották, hogy foga van, s ez érvénytelenítette az elrendeltséget. Hasonló az eset a igézőnél: „Ojan ereje van, hogy igíz. Az Isten adta így. Csak erőssen

megnéz valamit. Régebb azt mondták, hogy akinek összenőtt a szem-öldöke. De nemcsak az” (9).

Sokszor az ember neme válik jelértékűvé. Asszonnyal való találkozás vagy álom negatív jelentésű, férfival pozitív: „Álomban is az ember angyal, az asszony ördög” (3, 9); „Vásárra menet asszonnyal találkozni szerencsétlenség, a férfi szerencse” (3); „Aki asszonnyá találkozik újév reggelin, nem lesz szerencséje” (23); „Azt mondják, hogy ha asszony menyen bé újévko elősző a házbo, akko mind csak hátrófelé mennek. Hogyha férfi vagy fiúgyermek, szerencsét hoz” (9); „Szövés után miko vitték ki az osztovátát, ha asszonyt láttunk, nem lett jó a vászon; mind darabakba szakadt. Má mindég néztük, nehogy asszony jöjjen” (6). A jóslás analógiás formája: „A férhezadó leány a lábo közé fogta a csípveeszt, kiment velle, ha férfit látott meg elősző, abba az évbe férjhez ment” (9); „Miko má vége vót a szövésnek, a csípveeszt a lábunk közé fogtuk, kimentünk velle az ajtón, ha fehérsépet láttunk, ünőbornyú lesz, ha embert, bika” (6).

A testi jellemző olykor csak ideiglenes. Ilyenkor a közlés vagy tilalma időhöz kötött: „Ha a halottnak a szeme nyitva van, ēvisz valakit a rokonságból” (9); „Ha fiatal a halott arca, szép, fiatal lesz a következő halott” (9); „Miko az asszony a betegségin esik át, nem szabad eltenni se befőtten, se savanyúságot, meglágyul” (6).

A következő testi jellemzők előjelek: „Akinek fēkonkorodik az ujja, szerencsés, okos” (3); „A széles homlokúak mind okosak” (3); „Akinek hat ujja van, szerencsés lesz az életben” (9); „Fehér folt a körmén a szerencse jele” (3, 7); „Ha a gyermek hosszú hajjā születik, hosszú élete lesz” (3); „Amejik úgy születik, hogy hurak lesz a nyakáro, azt mondják, hogy szerencséje lesz” (7); „Ha fehér hajsza van a gyermek hajában, szerencsés lesz” (3).

Az utóbbi három csoportban a testi jellemző jelentésének ismerete az üzenet dekódolásához szükséges.

3. Érintkezéses viselkedéskor a közlési csatorna és az üzenet sokszor fedi egymást, néha azonban a kommunikációhoz szükséges képesség megszerzése végett alkalmaznak. E kétirányú meghatározó jelek a megérintés, simogatás, dörzsölés; megfojtás; ütés.

Megérintés, simogatás, dörzsölés: „Aki megfog tavasszal egy gyíkat, s megkeni [dörzsöli] a [gyík] hasát, abba az évbe a keze szerencsés lesz, tud gyógyítani” (7, 9); „A tyúk amikor megkotolt, odadörzsölték a kemencéhez, hogy szelíd legyen” (7); „Ha kicsi macskák születnek, az asszony nem szabad megfogja, amég nem nyílik ki a szemek, me nem fog kelni a kenyér” (3).

Megfojtás: „Van a földi kutya [Spalax], tavasszā a föld alatt ojan vékony hangon morog. Az ember kiásso, megfogja a nyakát, úgy tartsa a kezivē, hogy fulladjon meg. Ojan erőss lesz a keze, hogy kelést, daganatai gyógyít” (9).

Ütés: „Újév reggelin meg ke ütni a disznóól ódalát, ahányot rōfög a disznó, annyi év múlva mész férhez” (25). A következő esetekben az ütés előjel: „Miko megütettük a könyökünket, jön vendég” (9); „Ha megütöd a bal könyökedet, emleget az anyósad” (27).

4. A paranyelv a hang és a hangkiadás tulajdonságait vizsgálja. Dtrehemtelepi adatok szerint a sűgás és az ordítás dekódolható. „Hogy

szelíd legyen a kotló, kē súgni valamit a fülibe” (34); „Azt mondják, a szamar szent, Jézusnak vót a lova. Megél a szemétdomban. Nem tudom, naponta hányszor ordít, ecce, kétsze, háromszo, pontos órakko. Ijenko kiált a menyországbo” (9). A hangképzés tulajdonságai mint előjelek: „Ha valakinek a jobb füle cseng, rossz hírt kap, ha a bal, jót” (7); „Aki csuklik, emlegetik” (27); „Az ásítás a betegség kezdetének és a gyógyulásnak a jele” (16).

5. A tér kihasználása, a proxemika egyetlen esetben meghatározó. Tulajdonképpen analógián alapuló cselekvés: „Márciusba, miko vendég jön a házhoz, mondják, hogy üljen, hogy üljen a kotló” (16). A vihar elhárításában a térkihasználás a hiedelemmondattal része: „Veszed a fejszét, kiállsz az udvarra, csialok három keresztet, s bévágom a földbe, s nem lesz jég” (9); „A fejszét belécsapad a butykóba, amerre a feje van, arra menjen ē az esső” (3).

6. A nemszöbeli kommunikáció talán leggyakrabban alkalmazott formája a készítmények használata. A kommunikációs folyamatba beiktatott tárgynak önálló jelentése van; hatást, mágikus erőt képvisel; az adó nevében (pars pro toto) önállóan kommunikál. Mivel nagyszámú elem tartozik ide, a legegyszerűbb csoportosítási szempont a kommunikációs alkalom jellege.

Szerelem: „Mosogatórongyot kell tenni a fiú zsebébe, ha nem leányos este megy, hogy máskor ne menjen” (13); „Miko a leány átesett a betegségen, egy pár csepp vért belétt a fiú italábo, s az nem hatta ē” (9); „Azt mondják, ...né, miko a leányoihoz mentek a fiúk, vágott le egy fekete tyúkat, hogy a fiúk vegyék ē a leányoit” (7).

Házasság, szülés, gyermeknevelés: „A menyasszonyt a kéménybe nézetik, hogy kékszemű gyermeke legyen” (7); „Szülés után az asszony nem szabad merjen vizet, mē ēapad a víz. Egy kicsi kenyérbelibe tesz egy kicsi sót, belédobja a kútba, hogy ne apadjon ē a víz” (7); „Miko itt vót R. néni, miko ment ē, mind keresett vagy két száll cernát a ruhájábo. »Haggyak álmodot neki.« Hogy ne vigye ē a gyermek álmodát. Aztán amíg kimentem, egy darab madzagat dugatt a párnájo alá” (13); „A tekenyőt, amibe fürdik a gyermek, nem szabad másra használni. Rosszat jelent. Vagy meghal a gyermek” (3); „A kocsit nem szabad rengetni, mikor nincs benne a gyermek. Azt mondják: Nu-i bine.⁹ Hívja a következőt” (13).

Halál, temetés: „A halott mellé a koporsóba bé szokták tenni az imakönyvét s ezt-azt” (23); „Miko viszik ki a halottat, egy cserépfazakat vagy díszet, vagy akármilyen cserepet ētörnek az udvaran” (3); „A halottnak a szemfedelébő téptek egy darabot, meggyutatták, s az ember feje körül háromszo megforgatták” (25); „A szemfedőbő szakítottak egy darabot, mi úgy meg vótunk irtózva. Körbeálltunk s L. néniék elégették” (7); „Miko künn vannak a temetőbe, dobnak egy-egy marék földet, hogy ne álmodjanak velle, ne járjon vissza” (23); „Gajjat dobnak a sírra, hogy ne járjon vissza a halott” (3).

Ételkészítés, étkezés: „Miután bévetették a kenyeret, a lapátot nem dobták le, felállították, hogy nőjjen meg a kenyér” (35); „Miko leánygyermek születik, kovászt akasztanak feléje, hogy szerencsés keze legyen a kenyérhez s a kötteshez” (3); „Sót kē dobni a kútba vagy a medencébe, hogy ne nyüvesedjen meg a víz, ha beteg vagy kisgyermekes asz-

szony mer vizet” (3); „Bőtölni ki miko akar. Szerdán vagy csütörtéken vagy pénteken. Azt mondják, hogy ez is, hogy szereted az Istent, a családodér, a házér, hogy ne legyen jég. Imádkozik is, ott megmondja, miér. Zsírost nem eszik, csak olajat” (9).

Állattenyésztés: „Cicus-picust nem szabad bévinni a házbo, nem lesz szerencséd a csirkéhez” (3); „Sapkábo teszik a tojást, hogy keljenek ki jobban a csürcék” (23); „Hogyha sapkábo teszik a tojást, mind kakas lesz belölle” (24); „Rostábo kē tenni a tojásokat, annyi csirke lesz, mind a rostán a juk, nem lesznek [a tojások] kotlósak” (34); „A tejbe nem szabad kést vagy villát tenni, me azt mondják, ojan, mintha a tehény tőgyit szurkálnák” (7).

Tisztálkodás, öltözködés, betegségek: „Este naplemente után a szeméttel az álmod dobod ki” (7); „Fordítva veszem fē a majoramat¹⁰ vagy az ingemet, s nem fog meg az átok” (37); „Ha fordítva veszed fē a ruhádat, nem csálnak meg” (7); Ha valakinek szemölcse van, „a banit¹¹ meg kē kenni, az utcán eldobni, aki fēveszi, arra ragad” (13). A kommunikációnak ehhez a formájához tartozik a betegség gyógyítása. Erre most nem térünk ki, csak annyit említünk, hogy az alkalmazásos gyógyítás egy tágabb nemszóbeli kommunikációs összefüggés eleme. A kommunikáció kezdeményezője a betegség, az üzenet a tünet dekódolásával fejthető meg, a gyógyszer alkalmazása válasz erre a kihívásra.

Jóslások: „Újévbe akinek pénz van a zsebibe, egész évbe lesz pénze” (3); „Mamáék kenyeret szoktak tenni esztendő utolsó estéjin az asztalra s a Bibliát” (7); „A menyasszony elé seprút dobnak, hogy jó-dógú legyen” (7); „Ha kibomlik a nadrágszíjúd, találkoza anyósad-dá” (27). ‘

Képességek: „Akinek van vasfüve, ha megfogja a lakatat, rögtön lehull” (9).

7. Végül nemszóbeli kommunikációs lehetőségként a környezeti tényezőket kell megemlítenünk. Knapp szerint ezek nem közvetlen részei a kommunikációnak, csak passzív kísérői (bútor, szín, szag, hőmérséklet stb.). Detrehemtelepen szinte kizárólag a dekódolhatóságot szolgáló előjelként működnek. A kommunikációtól független tényezőként előre jelzik a vállalkozás sikerét vagy sikertelenségét. Ezért viszonyító és szabályozó szerepet töltenek be: „A gyermekre valami pirosat kell tenni, hogy ne igézzék meg” (13); „Ha nincs megkeresztelve a gyermek, oda kē tenni a Bibliát vagy az Énekeskönyvet melléje. És a nagykést” (16); „A menyét bundáját csuszáro húzzák, a pajtábó eijeszti a menyéteket” (15); „A guzsajra csepűt kötöttünk, bétettük az istállóba, s attó ément a menyét” (24); „Az ugorkát akko ültetik, miko megszollalnak a békák” (7); „A szalonnát akko lehet megkezdeni, miko megszollal a kakukk” (7); kotlót ültetni, „miko újhold van, akko” (9); „Ha vasárnap ültetik meg a kotlót, mind kakas lesz a tojásokbó” (24); „Miko halott van a faluban, nem szabad kotlót ültetni, a csürcék mind beléfulladnak” (3); „Ha a kakas a kapun kukkorékol, vendég jön” (7); „Ha az ajtó magától kinyillik, vendég jön” (7); „Ha csörög a szarka, hideg lesz” (3); „A tyúk mikor kukkorigol, az is a halált jelenti” (24); „Miko orgonál a kutya, történik valami a családbo” (15); „Pál fordul köddel, / Ember hal meg döggel” (7); „Esső az esküvő napján: boldog házasság” (3): „Ha mész valahová s találkozol valakivē, akiné üres edény van, nem lesz szerencséd. Ha teli

van az edény, igen” (7); „Karácsony szombatján vagy esztendő utolsó napján nem szabad fēborítani a széket, megdöglik valami, vagy valaki meghal” (7).

*

A következőkben próbáljuk meg a fennebbi adatokat pragmatikai szempontból összesíteni. 126 lejegyzésben a nemszóbeli kommunikáció mintegy 100 lehetősége szerepel. Az egyes csoportok megterheltsége számokban kifejezve a következőképpen alakul: a) készítmények alkalmazása, a gyógyászati eljárások nélkül is 39; b) gesztus-kommunikáció 23; c) környezeti tényezők 18; d) testi jellemzők 14; e) érintkezéses viselkedés 3; f) paranyelv és proxemika 2. A jelhordozók tehát legtöbbször az anyagi világ elemei; a gesztusok és a hang jellemzői csak másodlagosan meghatározók a kommunikációban.

Detrehemtelep nemszóbeli „szókészletét” 23 adatközlő tudása alapján állítottam össze.¹² Három közülük kiválóan bizonyult (23–35 adat), „szókincsük” kiművelt, a többi adatközlőé viszont csekély (1–10 adat).

A hagyományos kultúra nemszóbeli „szótára” Detrehemtelepen lassan sorvad: az adatközlők életkora mutatja, hogy már csak az idős, kisebb mértékben a középkorú egyének élnek ezekkel a kommunikációs lehetőségekkel; a középkorúak egy részének s a fiatalok többségének csak a passzív tudatában lappanganak – ez utóbbiaknál megnőtt redundanciával, gyakran épp reakciós formában. A hiedelemháló fellazulásának tulajdonítható az a tény is, hogy a kommunikáció egyes elemei jelentésükben változást szenvednek (a fordítva felvett ruhadarab, a sapkába tett tojások kettős magyarázata). A hagyományos közösségekben is lassan bekövetkező paradigmaváltás miatt az archaikus elemek mágiikus-mitikus töltése tisztán társadalmivá fokozódik le (kezdetben természetesen megőrizve eredeti jelentését): a köpés csak a megvetésnek, az ütés a brutalitásnak, a kalapemelés a köszönésnek a jele. Az átalakulás feltárását célzó kutatás feladata épp e jelenségek számbavétele.

JEGYZETEK

¹ Knapp, M. L.: *A nemverbális kommunikáció = Kommunikáció*, 2. Bp. 1978. 69–87.

² Black, Mary B.: *Hiedelemrendszerek = Olvasmányok A hiedelmek természetéről, szerveződéséről és szerepéről a mindennapi tudatban* című munkaértekezlethez. Visegrád 1975. 35.

³ Black, i. m. 35.

⁴ Szendrey Ákos: *A népi társadalom érintkezésformái*. Ethn. XLVIII (1937). 372–385. és *A magyar nép jelnyelve*. Uo. LII (1941). 260–265.

⁵ Hoppál Mihály: *Gesztus-kommunikáció*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, VIII. Bp. 1972. 71–85.

⁶ Hoppál Mihály: *Egy falu kommunikációs rendszere*. Bp. 1976.

⁷ Hoppál, i. m. 1972. 75.

⁸ Black, i. m. 16.

⁹ *Nem jó*.

¹⁰ Major vö. r. *maiou*: ujjatlan sporting, majó. „Az erdélyi köznyelvben elterjedt szó”, I. Márton Gyula–Péntek János–Vöö István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest 1977. 244.

¹¹ Bani vö. r. *ban*: a lej százada; itt a lejnél kisebb értékű aprópénz. Márton–Péntek–Vöö, i. m. 56.

¹² Az alábbi névjegyzék sorszámozásában azért van néhány kihagyás, mert e tanulmányban összes adatközlőim közül nem mindeniket szólaltattam meg: 1. özv. Albert Sándorné Keszeg Lídia, szül. 1907; 3. Fehér Zoltánné Kocsis Erzsébet, 1958; 4. Fehér Zoltán, 1953; 5. özv. Keszeg Pálné Albert Eszter, 1906–1972; 6. Keszeg Albertné Kovács Gizella, 1931; 7. özv. Keszeg Vilmosné Tóth Erzsébet, 1932; 9. Kocsis János, 1932; 10. özv. Moldvai Györgyné Keszeg Eszter, 1899; 12. Péter Mária, 1917; 13. Rus Gheorghené Keszeg Irén, 1951; 15. Simon Jánosné Halmágyi Anna, 1922; 16. Szász Ferenc, 1937 és Szász Ferencné Pap Jolán, 1945; 18. özv. Tóth Károlyné Keszeg Erzsébet, 1896–1979; 23. Soós Lajosné Szabó Erzsébet, 1921; 25. Tánzos Józsefné Nagy Ibolya, 1961; 26. Tánzos József, 1951; 27. Keszeg István, 1955; 29. Rășila Marinela, 1959; 32. Galea Anica, 1900; 34. Fehér Erzsébet, 1932; 35. Kocsis Jánosné Erős Erzsébet, 1932; 37. Keszeg Sándor, 1953.